

Юлія Григорчук

УДК [821.161.2Вовк+821.161.2Українка].091

ХУДОЖНЄ ОСМИСЛЕННЯ ОБРАЗУ ПРОРОКА І ЙОГО МІСІЇ У ТВОРЧОСТІ ВІРИ ВОВК І ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Стаття присвячена порівнянню образів пророків у повісті Віри Вовк “Книга Естери” і драматичних поемах Лесі Українки “Вавилонський полон”, “На руїнах”. Пророки в цих творах постають не конкретними постатями, а репрезентантами авторських ідей. Тому їхні образи позбавлені оцінних характеристик, а розкриваються через слова і вчинки. Виписані в контексті різних хронотопів аналізованих творів, провидці постають тими, хто словом правди повинен звільнити народ від духовного і фізичного рабства. У трактуванні цієї місії персонажів важливе значення має накладання національної проблематики на біблійний контекст. У цьому аспекті твори обох письменниць виявляють незмінне ідейно-естетичне суголосся.

Ключові слова: пророк, образ, символ, ідея, герой.

Yuliya Hryhorchuk. Artistic Conception of Prophet's Figure and His Mission in Works by Vira Vovk and Lesya Ukrayinka

The paper highlights specific image of the prophet in the story “Book of Esther” by Vira Vovk and dramatic poems by Lesya Ukrayinka “Babylonian Captivity” and “On the Ruins”. The prophets in these works appear not as historical figures but as representatives of writers' ideas. Therefore these heroes don't obtain evaluative characteristics and reveal themselves through words and deeds. Being shown within context of different chronotopes in the works of each authoress, the prophets appear as those who should free their people from spiritual and physical slavery by words of truth. The superposition of national issues on a biblical context is important for interpreting this mission. The works of both writers reveal particular ideological and aesthetic consonance in this aspect.

Key words: prophet, image, symbol, idea, hero.

Внутрішня свобода та духовний аристократизм, ґрунтовна освіта й багатогранне мистецьке обдарування, а ще творче осмислення національного буття на рівні світових інтелектуально-культурних горизонтів – ось те, що єднає

художні світи обох жінок-письменниць – Віри Вовк і Лесі Українки. Не зважаючи на нездоланну відстань континентів і століть, їхні творчі голоси, здається, звучать в одному звуковому регістрі. Незаперечним фактом є і те, що Віра Вовк добре знала та перекладала твори Лесі Українки (у 1983 р. вийшов її переклад португальською мовою “Камінного господаря” [4, 405] – “улюбленої драми” в українській літературі [11]). Все ж, попри зриму інтелектуальну спорідненість, художні світи обох письменниць ще не були предметом окремого літературознавчого зіставлення, що розгортає плідне поле для наукових студій.

У цьому сенсі варто зосередити увагу на творах, де українська національна проблематика майстерно вписана у відомий біблійний контекст, адже саме тут найхарактерніше виявляється схожість мистецького почерку авторок. Ідеться насамперед про драматичні поеми Лесі Українки “Вавилонський полон”, “На руїнах” і про повість Віри Вовк “Книга Естери”. Усі три твори зображають юдеїв у кризові моменти бездержавності – у період втрати національних орієнтирів. Час дії у драмах “Вавилонський полон” і “На руїнах” – “IV століття до Різдва Христового, коли вавилонський цар Навуходоносор II на 60 літ поневолив Єрусалим і відвів у полон тисячі й тисячі євреїв, спустошивши саме місто і зруйнувавши Соломонів храм (586 рік до Р.Х.)” [7, 106]. Натомість хронотоп повісті “Книга Естери” на сто років випереджає згадані події й зображає юдеїв під час правління перського володаря Ксеркса I (485–465 рр. до Р.Х.), коли одна частина єврейського народу повернулася після вавилонського полону в Єрусалим, а інша залишилася в чужому краї і розсіялася по всій могутній Перській імперії. В інтерпретації цього сюжету, на думку Л. Залеської Онишкевич, повість Віри Вовк “дуже нагадує драми Лесі Українки, яка часто використовувала біблійні постаті і ситуації для передання проблем свого краю і свого часу” [10, 61]. Утім, якщо “старозавітні” колізії творів Лариси Косач – це трагедія юдеїв у єгипетському рабстві, центральна проблема книжки Віри Вовк – драма всенародного збайдужіння в період вавилонської псевдодемократії.

Незважаючи на те, що біблійний матеріал кожна з письменниць інтерпретувала по-своєму, головними персонажами в їхніх творах незмінно виступають образи пророків. У Лесі Українки це *Елеазар і Тірца*, у Віри Вовк – *Йонатан і Айля*. Цікаво, що у Святому Письмі немає пророків зі згаданими іменами (самі ймення трапляються, однак як імена священників (Елеазар [1, Вих. 28:1]), князів (Йонатан [1, I Сам. 19:1]), вибраних родів (Тірца [1, Чис. 26:33])). Все це свідчить про те, що художні образи провидців – витвір уяви Віри Вовк і Лесі Українки. За допомогою цих персонажів письменниці “продовжили добре розроблену у світовій драмі тему людини, яка бере на себе місію одмінити чи замінити (через логос – слово) світ, зруйнувати стару модель життя й витворити нову” [12, 130]. Саме таке усвідомлення місії пророків як жерців і носіїв Божого слова (“іскри Прометея”) органічно виписане у творах письменниць. Посвята слову для їхніх героїв невіддільна від свідомості національного чину. Адже пророк у Віри Вовк і Лесі Українки – це той, хто не лише провіщає майбутнє, а й зірком бачить історичне сьогодення і, перебуваючи в атмосфері глибинної щирості з собою і Богом, бачить у сучасності правду та прагне донести її іншим. Просвітлений Божим Духом, він скеровує своє слово до народу і спонукає його до визвольної дії.

Символічно, що образи провидців виведені в аналізованих творах на тлі темної пори доби. Так, дія драматичної поеми “Вавилонський полон” розгортається ввечері [13, 57], у драмі “На руїнах” зображено “ясну, місячну ніч” [13, 85], а в повісті “Книга Естери” – досвітні сутінки [3, 69]. В усіх трьох контекстах семантика ночі не випадкова. Вона алегорично вказує на ніч свідомості, ніч духу народу, що перебуває в летаргічному сні рабства чи

збайдужіння, тому “сонні здаються вбитими” [13, 85]. Живі на цьому “цвинтарі душ” чи, радше, духовно зрячі лише пророки, але їхня місія – пробудити зі сну весь народ. Так окреслюються конфлікти творів – протистояння пророка і юрби, індивідуальності і загалу, свободи і рабства.

Центральний у цій тріаді – конфлікт свободи і рабства. Він чітко постає уже із заголовків драм Лесі Українки “Вавилонський полон”, “На руїнах” і конкретизується уже з перших сторінок творів у стислих промовистих образах неволі: “Жінка: Лихо! Ти беззубий?! Де ж... Чоловік: Там (Показує на Вавілон) <...> Де наша Малка? Жінка: Там (Показує на Вавілон, падає додолу і посипає голову попелом)” [13, 57–58]. У цих скупих рядках, особливо ж у короткому “Там”, здається, сконденсовано весь трагізм полону, неволі, рабства. Аналогічна картина постає і в драмі “На руїнах”, тільки в ній трагедія зруйнованого Єрусалима репрезентована не вербально, а сконденсована в сенсорних образах “зітхання, приглушеного ридання і здавленого шепотіння тих, що не сплять” [13, 85]. Безвихідне становище бездержавної нації постає й у повісті Віри Вовк “Книга Естери”, у якій ідеться про час, коли давня слава Єрусалима “сновидням минула”, а “євреї вигнанцями Вуходонозора опинилися в чужому світі <...> жебраками милости перед перськими порогами” [3, 88].

Описуючи трагічні картини неволі, і Леся Українка, і Віра Вовк ставлять питання “Чому?”. І звучить воно тим гостріше, чим виразніше у знайомому біблійному тексті впізнається актуальний український контекст: роки бездержавності ХІХ–ХХ ст. чи роки боротьби за свободу ХХ–ХХІ ст.

У творах письменниць це питання порушують зазвичай провидці. І відповідь на нього однозначна: рабство – це кара за гріх, “кожен за гріх чинить, – гріха невольник” [1, Йо. 8:34]. Так розуміє його і провидиця Віри Вовк Айля (“Чи це воля Всевишнього за тяжкі гріхи братовбивства, пихи, голоду золота й розкошів?” [3, 88]), так розуміють його і персонажі Лесі Українки – Тірца, Елеазар, гурт левітів... Однак самé трактування гріха різниться. Зокрема, левіти (“Вавилонський полон”) переконані: “За гріх батьків нам взяв Господь святиню, / за нечисть прадідів забрав свій храм!” [13, 59]. У цій тезі відбита думка загалу про покарання нащадків за гріхи предків, думка, як показує Леся Українка, вкрай підступна, адже звільняє особу від відповідальності за власні вчинки і зв’язує фатумом, тоді як гріх не зникає, а навпаки, росте. Левіти шукають його коренів у минулому й не помічають, як він, мов іржа, роз’їдає їхнє середовище в сучасності: гріх розбрату (чвари із пророками), жадоби багатства (коли за коштовний перстень кожен із них ладен прислугувувати ворогу). Утім, за логікою драми, винні не лише духовні керманічі (левіти і пророки), винні також і прості юдеї, бо зводять святиню Ваалу і байдужі до свого майбутнього. Відмінність тільки в тому, що свідомі своєї провини – одиниці. Фактично, розуміє її лише співець Елеазар, який просить у народі “каміння або слова” [13, 73] за спів чужих пісень у Вавілоні. Однак натопт не карає, а приймає пророка, а прийнявши його, “тим самим приймає вину, яку був готовий йому приписати, – свою власну вину” [6, 79]. Усвідомлення провини натомість спонукає до дії, до свідомого чину. Цей крок лишається за лаштунками сцени. Огранюється тільки факт: фізично уярмлений народ, усвідомивши причину свого гніту і взявши відповідальність за неї, стає внутрішньо вільним. Героїня іншого твору (“На руїнах”) провидиця Тірца риторично запитує: “Хто раб? Хто подоланий? Тільки той, / хто самохіть несе ярмо неволі” [13, 90]. Ця думка промовисто резонує і в устах пророка Йонатана із повісті Віри Вовк “Книга Естери”: “Для нас, нащадків Ізраїля, найнебезпечнішою не була єгипетська чи вавилонська неволя, тільки сьогоднішня спокуса раювання від чужого владаря” [3, 72], –

тобто внутрішнє рабство, добровільна асиміляція юдеїв у Перській імперії. І завдання пророка в цій ситуації – побороти “духовне плебейство”, “знищити у свідомості народу реальність руїни” [8, 92]. Кожен із героїв по-своєму здійснює цю місію: Елеазар відкриває людям правду про самих себе, Тірца стимулює їх до праці й остерігає від зневіри, Йонатан розвінчує фальшивий образ перської монархії, а Айля свято береже національну пам’ять.

Усі ці, на перший погляд, різногранні завдання у підсумку можна звести до двох основних: місії *оприявлення народу правди* і *стимулювання до дієвої відповідальності за неї*. Згідно з Біблією, правда є Божим інструментом свободи (“... і спізнаєте правду, і правда визволить вас” [1, Йо. 8:32]), а провісником її є пророк. Мовчати або говорити правду, правда або смерть – ось постулати, які сповідують провидці. У повісті Віри Вовк символом посвяти слову правди є цитра – старовинний “струнний щипковий інструмент” [9, 3684], “єдина цінність” провидиці Айлі [3, 90], а у драмах Лесі Українки – арфа, найбільша святість співця Елеазара, бо “ні одна струна у неї / нещиро зроду не бриніла” [13, 62].

Цілковито віддані покликанню, пророки не лише проголошують народові правду, а й спонукають людей до дієвої відповідальності за неї. Постаючи перед реальністю “руїни”, національного гніту, провидці ставлять не лише питання “Чому?”, а й питання “Як жити? Як вижити в облозі?”, адже саме таких вказівок очікує від них народ. І чує у відповідь: “... Жити так, ніби немає облоги! Себто жити вільно, розкуто, випроставшись – навіть в умовах жахливого гніту й утисків” [12, 132]. “Устань, Ізраїлю, роби намети!..” [13, 89], – закликає вавилонських полонених пророчиця Тірца. “Не зброєю збудудуть юдеї волю. Нам треба загартувати дух, закарбувати в ньому ім’я вітчизни, клейноди її історії, пісень, священних книг і мови...” [3, 70–71], – таким бачить шлях визволення з-під перського гніту пророк Йонатан. Не бути байдужим, не покладатися на чужу допомогу, а лиш на власну силу, “бо тільки ми самі, від нас самих / збудуємо майбутню нашу твердь!” [2, 21], – у цьому, на думку Віри Вовк, полягає шлях народного поступу. Подібно розуміє його й героїня Лесі Українки: “Дбай сама на себе, / то будеш вільна, – перед ворогами / не скажеш: “Хто мені одержу дасть?” / Не скаже ворог: “Я тебе вдягаю”” [13, 86].

Діяльна, активна позиція пророків, сміливе проголошення ними правди часто викликає спротив громади. На цьому ґрунті формується конфлікт пророка і юрби, яка не хоче вставати зі сну свідомості. “Проклятий той, хто будить подоланих, / проклятий той, хто краде сон в рабів...” [13, 89], – так сприймають сучасники благовість Тірци. Однак вона не зневірюється, а залишається відданою покликанню. Часто ця вірність вимагає жертви – неприйняття, відкинення, самотності, а іноді – життя. “Нерозіп’ятих месій не буває” [12, 133], – стверджує Л. Танюк, бо “істинний лише той пророк, якого побивають камінням” [12, 133]. Ця теза цілковито справджується в долях героїв-пророків Лесі Українки і Віри Вовк. Так, Елеазар (“Вавилонський полон”) приймає ініціативну смерть у хвилину, коли просить у громади “каміння або слова”, Тірцу (“На руїнах”) за правду таврують “безумною” [13, 93] і проганяють “в пустиню” [13, 99], Йонатана (“Книга Естери”) жорстоко ув’язнюють та осліплюють [3, 103], єдину Айлю, його соратницю, здається, оминає чаша болю. Однак, не зазнавши фізичних страждань, вона щоденно несе болючий хрест самотності й посвяти. Його латентно виявляє монолог наприкінці повісті: “Мені залишилася моя самотність і моя вірна цитра. Це вона, не я, розказуватиме молодим поколінням про нашу бувальщину <...> Усі слухатимуть її тихого голосу, що з Божою ласкою розкотиться громом по нашій, уже вільній, землі” [3, 108–109].

Прикметно, що *образи героїв-пророків* у творах Віри Вовк і Лесі Українки не конкретизовані, а виписані лише окремими штрихами-натяками, оскільки “правлять за втілення ідей” [3, 120]. Єдиним засобом індивідуалізації персонажів постають *імена* та їх *семантика*. Зокрема, у драмах “Вавилонський полон”, “На руїнах” імення мають лишень Елеазар і Тірца – пророки, які жертовно служать правді, тоді як ані поневолені люди, з якими ведуть діалог співці, ані їхні дезорієнтовані духовні провідники (левіти, самарійські та юдейські пророки) не названі. Ця невелика деталь увиразнює ідею, що лише свідоме й добровільне сповнення свого покликання вирізняє індивідуальність із загалу, робить її особистістю, людиною з іменем.

Важливо, що і Леся Українка, і Віра Вовк наділяють своїх персонажів символічними, знаковими йменнями. Вони не лише відповідають конкретному територіально-історичному контексту, а й акумулюють широкий інтерпретаційний потенціал. Так, ім'я *Елеазар* перекладається з давньоєврейської як “той, кому допомагає Бог”. У контексті твору саме глибинна щирість і цілковита довіра до Бога зберігають життя провидцю і чинять діяльними його слова в серцях народу. “Живий Господь! Жива душа моя! / Живий Ізраїль, хоч і в Вавілоні!” [13, 74], – цим полум'яним визнанням живої віри завершується фінальний монолог Елеазара. Суголосними словами розпочинається і звернення до народу пророкиці *Тірци*: “Живий наш Бог, і ми живі” [13, 85]. Ім'я героїні з давньоєврейської перекладається як “бажана”, що алегорично вказує на прагнення, очікування людьми пророчого слова. Семантично глибокі імена притаманні провидцям і в повісті Віри Вовк “Книга Естери”. Так, ім'я пророка *Йонатан* на івриті означає “Бог дав”, а в українській мові співвідноситься з іменем Іван (“Божа милість, Божа благодать”). Справді, Бог посилає народові пророків у найважчий час історичних випробувань, що засвідчує його милість і неустанну благодать. Саме цю істину своїм життям проголошує Йонатан, а також його подруга *Айля*. Зі староперської ім'я провидиці перекладається як “місячне світло”, “гало навколо місяця”. У творі образ Айлі є своєрідним віддзеркаленням постаті Йонатана, словесним відлунням його голосу в тексті. Тому, хоч і подані як окремі особи, герої творять єдиний образ Божого провісника, пророка.

Важливим чинником, що вирізняє провидців з-поміж інших персонажів, є також їхня мова. Чітка, лаконічна, глибока, вона яскраво виражає світоглядні орієнтири письменниць, відлиті в афористичних сентенціях: “Терпіть кайдани – то несвітський сором, / забудь їх, не розбивши, – гірший стид” [13, 74] (Елеазар), “Лежачим краю рідного немає. / Чий хліб і праця – того і земля” [13, 88–89] (Тірца), “На слово тиранів не можна покладатися” [3, 101] (Айля), “Уся надія на молоде покоління” [3, 70] (Йонатан).

Отже, у творах Віри Вовк і Лесі Українки образи пророків постають ідеальними носіями авторських ідей, оскільки дають змогу осмислити певну проблему “понад часом”, в об'ємній перспективі минулого, сучасного і майбутнього. У драмах “Вавилонський полон”, “На руїнах” і повісті “Книга Естери” – це переважно національна проблематика, сфокусована в екзистенційних дилемах свободи і рабства, жертвовності та байдужості. Місія співця в цій ситуації – вказати народові правильний вибір, спрямувати його на шлях державного та духовного поступу (навіть ціною власного життя). Імпліцитно тут “прочитується” духовний подвиг обох письменниць, які “пішли цілиними путями” внутрішнього та зовнішнього вигнання, і їхнє “слово зацвіло й дозріло, / щоб Боже слово між людьми горіло” [5, 162]. Таке розуміння образу пророка органічно об'єднує художні світи Віри Вовк і Лесі

Українки, а в них – особистісне та загальнолюдське, національне, історичне та вічне.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Біблія*. Святе Письмо Старого та Нового Завіту / перекл. о. Івана Хоменка. – Львів: Місіонер, 2008. – 1475 с.
2. *Вовк В.* Вогонь Купала. – Львів: БАК, 2014. – 140 с.
3. *Вовк В.* Диптих. – Львів: БАК, 2013. – 120 с.
4. *Вовк В.* Спогади. – Київ: Родовід, 2003. – 456 с.
5. *Вовк Віра.* Театр. – Київ: Родовід, 2002. – 448 с.
6. *Галета О.* Леся Українка. Вавилонський полон. Дві ремарки до одної драми // *Українка Л.* Драми та інтерпретації. – Київ: Книга, 2011. – С. 75–82.
7. *Галета О.* Леся Українка. На руїнах. Дві розв'язки до одної драми // *Українка Л.* Драми та інтерпретації. – Київ: Книга, 2011. – С. 103–110.
8. *Демська-Будзуляк Л.* Драма свободи в модернізмі. Пророчі голоси драматургії Лесі Українки: [монографія]. – Київ: Академвидав, 2009. – 184 с.
9. *Енциклопедія українознавства*: [в 10 т.] / гол. ред. В. Кубійович. – Париж, Нью-Йорк, 1984. – Т. 10. – С. 3600–4016.
10. *Залеська Онішкевич Л.* Про Естери, притчі й алегорії Віри Вовк // *Вовк В.* Диптих. – Львів: БАК, 2013. – С. 61–62.
11. *Карабович Т.* Віра Вовк: “Нас єднало намагання піднести престиж української культури в світі” // *Літературна* газета. – 15.08.2014. – Електронний ресурс: <http://www.litgazeta.com.ua/node/5129>
12. *Танюк Л.* До проблем української “пророчої” п’єси (“Кассандра” Лесі Українки, “Пророк” В. Винниченка, “Народній Малахій” М. Куліша) // *Сучасність*. – 1992. – № 2. – С. 130–140.
13. *Українка Л.* Драми та інтерпретації. – Київ: Книга, 2011. – 912 с.

Отримано 20 червня 2016 р.

м. Київ

